

El franciscanisme medieval: la primera generació de menorets i menoretetes a la Corona d'Aragó (1226-1276)*

Jill R. WEBSTER

St. Michael's College. Universitat de Toronto

Els cinquanta anys que acabaren l'any 1276 canviaren gairebé tots els aspectes de la vida diària de la Corona d'Aragó, i entre les novetats d'aquells anys hi havia l'arribada dels deixebles de sant Francesc, un grup d'homes que a primer cop d'ull no tenien res de particular però que, amb el temps, havien de causar un impacte impressionant sobre la societat peninsular. Certament, el carisma de sant Francesc i la devoció que tenia a la Verge Maria eren dos aspectes del franciscanisme que atreïen el poble, però l'arrelament de l'orde dels Frares Menors als territoris de Jaume I no es va efectuar sense el suport del rei i la generositat dels fidels. Tampoc no es varen establir sense alguns contratemps característics d'una organització que procura fer-se conèixer però que, malgrat totes les dificultats que tenia, a poc a poc, anava augmentant la seva presència i la seva influència.

Avui no hem d'explicar grans novetats, només procurar d'oferir una visió general d'aquest mig segle de vida franciscana, començant amb els primers intents de fundar convents i recollir suport econòmic i continuant amb l'explicació d'alguns elements, tant positius com negatius, de la missió franciscana abans del 1276. No cal dir que no tots els aspectes que hem seleccionat queden limitats al regnat de Jaume I, atès que l'apostolat que varen iniciar els franciscans durant el regnat de Jaume I va ser reforçat i ampliat al llarg del segle XIV i posteriorment. Això no obstant, va ser durant els anys que regnava el Conqueridor, i amb la seva ajuda i el seu suport, que l'orde es va poder desenvolupar fermament, preparant el terreny per als anys venidors.

L'historiador franciscà José García Oro, en el seu recent llibre, ha caracteritzat el desenvolupament dels franciscans a Europa com «un itinerari religiós», o sia, un grup d'homes que creuaven fronteres i que, quan arribaren a la península Ibèrica, passaren d'un regne a un altre. Segons García Oro, els primers franciscans varen entrar a la Península en vida de sant Francesc, concretament el 1219, però no resta cap documentació d'aquells anys que confirmi la data d'entrada, o el fet que sant Francesc arribés a la península Ibèrica, per bé que aquest fet almenys sembla molt creïble, ja que el sant tenia la intenció d'anar a predicar als musulmans del Marroc. García Oro suggereix també que els framenors adquiriren una finca a Girona l'any 1222, dada que no queda verificada pels documents que hem

* Per a redactar aquesta conferència hem fet servir els llibres següents: José GARCÍA ORO, *Los Franciscanos en España*, Santiago de Compostella, Eco Franciscano, 2006; Núria JORNET I BENITO, *El monestir de Sant Antoni de Barcelona. L'origen i l'assentament del primer monestir de clarisses a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007; Jill R. WEBSTER, *Els Menorets; The Franciscans in the Realms of Aragon from St. Francis to the Black Death*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1993; Jill R. WEBSTER, *Els franciscans catalans a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès, 2000.

consultat, i ell no dona cap indicació d'on ha tret la data del 1222. En efecte, el primer document conservat a l'Arxiu Provincial dels Franciscans de Catalunya pel que fa al convent de Girona està datat el 1224, i no hem trobat cap indicació d'una presència franciscana allí anteriorment, encara que no dubtem que hi havia contactes entre els framenors i la gent de Girona abans del 1224. Això no obstant, hem de situar la data del 1222 amb les altres dates molt qüestionables com per exemple la polèmica visita de sant Francesc a Barcelona o a la ciutat de Girona amb uns companys seus o, fins i tot, a les altres ciutats esmentades com a possibles llocs d'entrada dels primers franciscans a la península Ibèrica. Segurament les dates existents no són les primeres, però fins que algun estudiós no descobreixi més documentació que atesti dates anteriors al 1224, no podem fer res més que basar les nostres conclusions en els documents que hem consultat.

Sabem que l'any 1224, Alamanda, vídua de Pere Metge de Girona, va vendre un molí a Bernat Gros del Mercadal, l'indret on després es va establir el convent franciscà, però el convent mateix no es va fundar fins cap al 1231. Així, de moment, hem de dir que el primer convent documentat va ser el de Vic, l'any 1225, però el fet que no fos inclòs amb els convents mencionats per l'historiador Coll ens fa pensar que la seva fundació no va ser la primera a Catalunya. Els convents de Terol, Daroca i Saragossa a Aragó, Perpinyà i Montpeller i Tarassona es varen fundar durant la dècada del 1220, i molt possiblement abans que el convent de Vic, però no s'ha conservat cap documentació que atesti la data de fundació d'aquestes cases franciscanes.

Després de parlar dels preparatius per a fundar el convent de Vic, comentarem l'impacte que varen tenir els franciscans, coneguts popularment a la Corona d'Aragó com a menorets o framenors, i mencionarem alguns dels problemes que tingueren i, sobretot, l'ajuda que van rebre de Jaume I. Fins i tot, procurarem analitzar per què la presència dels framenors va tenir un impacte molt més accentuat i durador que el dels altres frares mendicants, amb la possible excepció dels dominics, en el camp de l'educació, encara que mai no tingueren la popularitat dels framenors. La nostra anàlisi no es podrà limitar als esforços dels frares a fundar convents i fer-se conèixer, ni tampoc a explicar per què varen ser tan ben acollits pel poble, ja que hem d'insistir en una faceta molt important de la seva missió, la manera com el rei va poder aprofitar el seu caràcter apolític per fomentar la creació de nuclis urbans, i l'interès dels regidors municipals per tenir una casa franciscana dintre de la seva jurisdicció, com també la influència que això va tenir sobre el comportament dels frares. Malauradament, es conserva poca documentació municipal del segle XIII que parli de les relacions dels regidors amb els frares, però si mirem la que roman del segle XIV, no seria gaire arriscat arribar a la conclusió que les municipalitats consideraren molt important comptar amb la presència d'un convent franciscà dins el seu territori, bàsicament perquè els ajudés a mantenir la pau i la tranquil·litat dins el municipi.

És evident que Jaume I i sant Francesc, conscientment o no, establiren els fonaments d'una societat diferent; en altres mots, una societat més centrada en les ciutats, encara que les relacions entre els framenors i la casa reial, per profitoses que fossin, varen conduir, en anys posteriors, a una situació que no va millorar l'apostolat franciscà, és a dir, va despertar l'ambició i l'avarícia d'alguns frares que només pensaven a millorar la seva posició. Entraren al servei del rei com a ambaixadors, confessors o consellers espirituals dels membres de la família reial, d'on procedien molts beneficis econòmics, i així gaudien d'una vida més còmoda. La deterioració de l'ambient franciscà, bé que presentava alguns símptomes poc després de la mort de sant Francesc, no es va agreujar fins després de la pesta negra, crisi que va fer augmentar els problemes endèmics a una organització que ràpidament adquirí una popularitat espectacular. Avui no ens toca parlar de l'ambició i l'avarícia d'alguns frares, ja que això

realment no es va fer evident fins al segle XIV, però sí que volem ressaltar la gran devoció i sentit del deure que els caracteritzà durant el regnat de Jaume I.

Els documents de què disposem mostren que el primer intent dels framenors d'establir-se va ser a Vic l'any 1225 quan Felip i Berenguera de Maioles concediren terrenys als framenors, amb la condició que el convent quedés sota la jurisdicció del bisbe de Vic, cosa que contravenia les constitucions de l'orde i obria la porta a conflictes entre ambdues branques eclesiàstiques, el clergat diocesà i els framenors, conflictes que no tardaren a produir-se, encara que a Vic no varen ser tan intensos ni de tan llarga durada com en alguns altres pobles de la Corona d'Aragó. Així, si hem de creure que Vic va ser el primer convent establert o, almenys, un dels primers convents fundats pels voltants de l'any 1225, podríem incloure també les fundacions de Barcelona, Lleida, Girona i els altres convents catalans. D'altra banda, no dubtem que, malgrat la manca de proves, els convents que s'establiren al llarg de la ruta des de Saragossa a València, ruta que va prendre l'exèrcit de Jaume I, daten d'aquella dècada i, fins i tot, foren anteriors a la donació dels terrenys a Vic. No seria exagerat dir que la missió franciscana estava ben encaminada en els territoris del rei Jaume I entorn de l'any 1250, i encara que hi haguessin noves fundacions després, els framenors ja s'havien fet imprescindibles a la societat, i tot seguit esdevingueren grans rivals dels dominics.

Per què varen tenir tant d'èxit aquests nouvinguts que no tenien possessions i que caminaven de dos en dos pel camí ral i, a diferència dels monjos, varen optar per un apostolat urbà? Els dominics eren més erudits i aparentment més capaços de liderar una revolució religiosa als nous centres urbans, i en aquells anys varen ser els predilectes de la casa reial, però, després del 1250, havien d'ocupar el segon lloc. Durant la segona meitat del segle XIII l'escena religiosa va canviar i alguns ordes com els agustins i els carmelites també fundaren cases a les ciutats, però mai no tingueren la popularitat dels franciscans, ni tampoc varen ser tan nombrosos a la Corona d'Aragó, tot i que això devia caure com un malson als clergues diocesans que cada vegada més veien desaparèixer molts dels seus ingressos econòmics.

Per què, doncs, eren tan populars els franciscans? Molts dels altres mendicants procedien d'ambients similars, majorment de famílies artesanals, però el que va atreure la gent va ser la pobresa, la senzillesa i sobretot la novetat del tipus d'apostolat practicat pels menorets. A més a més, els sermons dramatitzats i la seva manera de predicar van despertar l'interès dels seus compatriotes. Creiem que el més important era la novetat de la seva missió, l'ambient que crearen amb els sermons i, potser més que res, el fet de coincidir amb un moment de renovació social que repercutia en tots els aspectes de la vida. En efecte, d'una manera o d'una altra, Jaume I i sant Francesc eren les dues cares de la mateixa moneda, és a dir, el regnat de Jaume I va canviar la vida social i política, mentre que la vida de sant Francesc va introduir una nova manera de viure i predicar l'Evangeli, i tots dos varen transformar la Corona d'Aragó. La trajectòria que seguien els framenors durant els primers cinquanta anys va ser una línia de desenvolupament, de convivència i d'adaptació i sobretot d'assentament, uns anys difícils, però guardonats per l'acolliment del poble i el favor de la casa reial.

Una de les primeres sorpreses que ha d'afrontar l'historiador és la rapidesa amb què els franciscans varen establir els primers convents, bé que naturalment el nucli inicial hauria estat molt bàsic, format per l'església, que era sempre el primer edifici que feien edificar de forma permanent, mentre que la residència dels frares devia ser molt rudimentària fins que aconseguissin prou suport econòmic per a afegir-hi les construccions addicionals i fer-la permanent. Durant els anys en què buscaven ajuts econòmics per a començar l'església, devien viure de forma provisional en cases concedides pels fi-

dels, o fins i tot, alguns potser continuaven vivint amb la família, encara que això és una suposició lògica que no té cap fonament documental.

La manca de documentació fa semblar que l'orde aconseguí el seu arrelament sense cap dificultat, establint-se fàcilment en els indrets on després varen fundar convents, però dubtem que fos així, ja que fer-se conèixer, respectar i obtenir ajut devia costar temps i fortitud moral i física; no podem seguir aquestes dificultats inicials. La documentació posterior ens permet de saber que a Catalunya gairebé tots els franciscans eren fills de famílies artesanes, potser decebuts per la vida que portaven, però més probablement inspirats pel carisma de sant Francesc i per la novetat de la vida que anunciava i que havien d'imitar els seus deixebles. Sabem que els primers framenors anaven pels camins dels pobles i pel camí ral erigint altars, predicant i demanant el suport dels transeünts, indubtablement despertant interès amb la seva dedicació i el seu entusiasme.

Ara bé, hi va haver un gran salt des de la senzillesa de la vida itinerant fins a l'ordenació sacerdotal, una cosa que, bé que no quedava dins els plans de sant Francesc, va resultar necessària si els franciscans volien competir amb els clergues diocesans per obtenir el suport econòmic de la gent. Sant Francesc va renunciar a la seva vida còmoda a favor de la pobresa, però va ser impossible que un grup de frares fes el mateix si havien de viure al món. Varen ser necessaris edificis, educació i diners, la qual cosa implicava una organització amb una posició formal dins l'Església, és a dir, una organització o orde els membres del qual poguessin celebrar missa, administrar el sagrament del baptisme, presidir noces i funerals i atendre totes les necessitats espirituals de la gent. D'altra manera, l'orde estaria condemnat a desaparèixer amb la primera generació de frares. Tot això no s'hauria pogut dur a terme sense l'ajuda reial i municipal i sense el suport dels ciutadans que, indubtablement, veien en els framenors un grup de religiosos que comprenien els seus problemes millor que el clergat diocesà.

La construcció del complex conventual requeria molts diners i durava molts anys i, si hem de creure les notícies que trobem en els protocols del segle XIV, en aquells anys moltes cases franciscanes fundades al segle XIII encara estaven en construcció, o bé el temple inicial havia estat reemplaçat per una església gòtica de grans dimensions, les despeses de la qual els frares no podien pagar en una sola generació. Durant el regnat de Jaume I, la vida dels framenors estava dedicada principalment a fer-se conèixer en els diversos pobles del domini reial i al mateix temps a atendre les necessitats espirituals del rei i dels membres de la casa reial, concedint així una certa respectabilitat a aspectes de la Reconquesta que tenien poc a veure amb la suposada croada cristiana. Notem que Jaume I i els seus successors en les seves campanyes sempre anaven acompanyats de frares, no tan sols franciscans, sinó també dominics, i posteriorment en el regnat de Jaume II hi anaven altres frares mendicants com ara agustins, carmelites, mercedaris i trinitaris.

Hi havia un element del franciscanisme que va ser present des de molt poc després de la vida del fundador: la capacitat de mirar endavant i de canviar i, a vegades, d'adoptar idees poc ortodoxes, tendència que en algunes ocasions va causar problemes amb l'Església. La primera evidència d'aquesta inclinació a modificar les normes de l'orde va tenir lloc durant el mandat d'Elies i, de forma molt més discutible, amb l'adopció d'algunes de les doctrines de Joaquim de Fiore pels Espirituals, per bé que l'època més conflictiva va ser posterior al regnat de Jaume I. Bàsicament, sant Francesc no havia volgut fundar un orde de religiosos, però la història demostra que qualche nova manera de pensar o d'actuar, si havia de continuar, inevitablement acabava per organitzar-se, i l'orde dels Frares Menors no va ser diferent. Si hem de projectar aquesta idea a la nostra època, veiem el mateix fenomen amb els anarquistes, que començaren individualment per seguir les seves idees, però acabaren formant una organització amb líders i locals que poca diferència tenia amb els partits polítics que tant rebutjaren.

CREACIÓ DE PROVÍNCIES I CUSTÒDIES

A la Corona d'Aragó, l'estructura franciscana seguia la dels regnes o províncies. Així, doncs, tenim la província d'Aragó, que comprenia Catalunya, Aragó, Navarra, Mallorca, València i la Serrania, un nom que incloïa les ciutats modernes de Saragossa, Terol, Calataiud, Daroca, Calamocha, Albarrasí i Molina, malgrat el fet que alguns d'aquells convents han deixat poca evidència de la seva existència. Calamocha i Albarrasí, pel que hem vist, mai no tingueren un convent franciscà i és curiós que fossin inclosos dins la zona denominada la Serrania. La província d'Aragó existí des de molt aviat, probablement cap a l'any 1234, però la subdivisió en custòdies va tenir lloc posteriorment, en una data que no es pot precisar. Més tard, també hi va haver el vicariat de Sardenya i alguns hospicis que, per manca de dades, no sabem quin paper tenien, bé que suposem que hi havia una missió franciscana en aquell indret, o almenys la intenció d'establir-hi un convent més tard.

La segona custòdia, la de Barcelona, tenia sota el seu mandat els convents de Mallorca, Menorca, Girona, Castelló d'Empúries, Vic, Vilafranca de Penedès i Tunis, i amb l'excepció d'aquest últim va ser una de les més actives i documentades, encara que Mallorca tingué la seva pròpia jurisdicció durant gairebé un segle, i el convent de Menorca no es va fundar fins a l'època del regnat de Jaume II. Del convent de Tunis només sabem que va ser un punt de referència per als missioners que anaven al nord d'Àfrica, per cert, sense cap coneixement de la terra ni de la llengua dels sarraïns, als quals esperaven convertir al cristianisme. És de suposar que molts frares devien perdre la vida en aquells intents, i alguns varen romandre captius d'aquells a qui volien convertir.

La tercera custòdia, la de Lleida, comprenia els convents de Lleida, Berga, Balaguer, Castelló d'Empúries, Tortosa, Tàrraga, Morella i Montsó i encara que no dubtem que va ser una província molt important durant els segles XIII i XIV, ha estat molt menys afortunada que la de Barcelona en la conservació de documents. Són poques les notícies que tenim dels convents que hi havia dins aquesta custòdia, però l'*studium* de Lleida va adquirir un cert prestigi, encara que després de la mort del Conqueridor.

La custòdia de València és una de les més interessants, però, curiosament, molts dels convents compresos dins la seva jurisdicció no varen ser gaire importants; es tracta de Calataiud, Daroca, Molina, Terol, Xàtiva i Morvedre, tot i que aquests últims es varen distingir durant el segle XIV com uns dels primers que adoptaren la reforma coneguda com l'Observança. Calataiud i Terol tenien molta més relació amb Aragó que amb València, i Molina ha estat un *outpost* de Catalunya o, en altres mots, un lligam entre València i Catalunya; durant el regnat de Jaume I tan sols València ciutat tenia importància. Això no obstant, durant la reconquesta de les terres als musulmans, els framenors varen tenir un rol significat al Llevant, però la documentació, en el cas que hagués existit, s'ha perdut, i solament podem imaginar els passos dels primers frares. A més a més, alguns framenors devien passar per terres valencianes de camí cap a Àfrica per a començar la seva missió tan poc afortunada.

La custòdia de Saragossa estigué integrada per vuit convents: la ciutat del mateix nom, Osca, Tarassona, Barbastre, Jaca, Eixea, Borja i Sarinyena, però en realitat els més importants varen ser els convents que s'ubicaven dins el territori d'Aragó, específicament Saragossa ciutat, Osca i Jaca, ja que Tarassona tenia més a veure amb Navarra que amb Saragossa i els altres convents de la custòdia varen ser molt petits i sense gaire importància. Durant la Reconquesta, València, igual que Saragossa, hauria estat en el camí per on passava l'exèrcit de Jaume I, i el convent va adquirir importància com a lloc de reunions de la cúria reial i al segle XIV pel seu *studium*. La visita del rei no sempre va ser un afer profitós per als frares, atès que aportava moltes despeses per a atendre les necessitats del seguici reial, i moltes vegades els frares no varen rebre els diners que els corresponien.

CÀRRECS DELS FRAMENORS

L'estructura de l'orde dels Frares Menors no va ser gaire diferent de la dels altres ordes. A Roma tenien el seu ministre general i a cada província el ministre provincial, el qual s'encarregava dels afers dels convents d'aquella zona, bé que la província va ser dividida en grups de convents (una custòdia) sota un custodi. Probablement, aquell qui realment tenia més cura dels frares va ser el guardià de cada convent, la missió del qual era atendre les seves necessitats, disciplinar-los quan calia i assegurar que els assumptes del convent estiguessin ben atesos. Els guardians, com els altres ministres, eren elegits de tant en tant, normalment cada tres anys, però durant l'edat mitjana aquesta rotació triennial no va ser sempre observada. És aquí que notem la interferència dels consellers municipals i del rei, els quals s'hi entremetien per insistir que un frare predilecte, molt sovint per l'excel·lència dels seus sermons, restés en un convent determinat com a ministre provincial o guardià, un costum que al segle XIV va ser molt prevalent a la província d'Aragó.

Les reunions que tenien els frares per a elegir oficis s'anomenaven capítols, i durant el regnat de Jaume I sembla que els capítols conventuals, és a dir, els que se celebraven a cada convent, varen ser convocats només quan hi havia necessitat de parlar d'un assumpte urgent. Hi va haver també un altre ofici que coneixem pel convent de Puigcerdà, el *pater sororum*, càrrec que tenia a la seva cura la responsabilitat de cada convent de monges, i probablement va ser seleccionat en el capítol conventual. Certament, tot i que el nom és característic de Puigcerdà, el càrrec va existir a tots els indrets on hi havia un convent de monges de Santa Clara.

Amb aquesta organització de càrrecs i capítols els frares haurien pogut iniciar el seu apostolat, però durant els primers anys l'organització devia ser molt rudimentària, i les notícies a la nostra disposició avui no són prou explícites per a saber fins a quin punt la norma establerta fou respectada. Evidentment, els anys del segle XIII per als franciscans de la Corona d'Aragó eren formatius, i foren anys durant els quals establiren l'estructura de l'orde que els havia de servir en el futur, creant províncies, custòdies i convents que, de tant en tant, celebraven capítols per a decidir qüestions importants.

EL PERSONAL FRANCISCÀ I LES RELACIONS AMB LA CASA REIAL

Ens hauria agradat parlar dels frares que vivien durant el regnat de Jaume I, però malauradament no són més que noms, ja que la majoria es coneixen a través dels documents de fundacions de convents, però no destaquen com a personalitats. Això no obstant, n'hi ha dos o tres que començaren el seu apostolat durant el regnat del Conqueridor, i un d'ells és Domingo de Jaca, que es va manifestar molt actiu durant el regnat del seu successor. Al nostre llibre *Els Menorets*, el situem cronològicament entre els anys 1260 i 1316, però a la *Guia de Recerca* que acabem de completar només ens consten les dates de 1292 a 1299, perquè aquests anys són els únics que hem trobat als registres de Cancelleria Reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i els anys mencionats anteriorment són menys fiables.

LA REPOBLACIÓ DELS TERRITORIS

La reconquesta de territoris musulmans pels cristians beneficià tant el rei com els frares. La Crònica de Jaume I menciona la participació dels frares mendicants en la seva croada, i registra que una vegada un framenor s'alçà a les Corts i afirmà que havia tingut una visió segons la qual el rei era designat per Déu per a restaurar el cristianisme a Espanya, una visió que va ser exactament el que neces-

sitava Jaume I per a justificar les seves campanyes. Certament, aquella història es podria comptar entre moltes altres que són més folklòriques que verídiques, però, tot i això, la seva presència a la Crònica de Jaume I demostra la importància que tenien els frares per al rei Conqueridor, perquè d'alguna manera ajudaren a dotar d'autenticitat cristiana la seva campanya contra els musulmans.

La història del framenor que s'alçà a les Corts ens torna a fer considerar el valor de les nombroses llegendes que circulaven sobre els framenors —llegendes que no podem descartar del tot, perquè moltes vegades històries d'aquesta classe tenen algun punt de veritat o, almenys, tenen valor per la seva importància hagiogràfica. Les llegendes que circulaven sobre els framenors mostren la popularitat dels frares i l'acolliment que havien tingut pertot arreu i les podríem comparar amb l'aura gairebé hagiogràfica d'algunes figures modernes com per exemple Martin Luther King o la mare Teresa de Calcuta, perquè tots dos aconseguiren un prestigi extraordinari, no tan sols pel que havien fet sinó també per les circumstàncies que els rodejaven i que els feien distingir-se dels altres per les seves idees poc comunes i per la seva dedicació als desventurats i marginats de la societat.

Els franciscans sabien aprofitar-se de les circumstàncies del moment demanant ajuda al rei Conqueridor, ajuda que varen rebre i que va assegurar l'èxit dels frares a la Corona d'Aragó. Primerament, el monarca va fer una sèrie de concessions de terres, i potser una de les primeres va ser el terreny situat a la carretera de Russafa a València. És llàstima que resti tan poca evidència d'aquests ajuts inicials a València i també a Mallorca, dues de les primeres zones reconquerides als musulmans. Un altre ajut molt necessari va ser l'atorgament de guiatges que permetien que els frares caminessin lliurement d'un poble a l'altre, cosa molt important en una època en la qual els camins eren llocs freqüentats per lladres i bergants. Certament, com que molts dels framenors eren emissaris reials, no interessava gens al rei que fossin interceptats mentre viatjaven pel camí ral. Les cartes que expliquen aquestes concessions o que atorguen la protecció reial als framenors eren formularis que emetien els escrivans cada vegada que calia. De fet, existeixen moltes cartes d'aquest tipus en els registres de la Cancelleria Reial, i els protocols dels notaris també els feien servir, un sistema que ha perdurat fins avui.

INFLUÈNCIA FRANCISCANA I PARTICIPACIÓ LLEGA

Un altre aspecte molt important del franciscanisme va ser la influència que va tenir sobre la societat en general, però especialment en relació amb les associacions benèfiques. L'any 1221 va ser redactada la regla del tercer orde, destinada a incorporar els llecs, encara que no tenim notícia que existís formalment a la Corona d'Aragó fins als últims anys del segle XIII. Certament, hi devia haver grups de fidels afiliats amb els franciscans que d'alguna manera es podrien considerar els predecessors de l'organització formal. El tercer orde i les confraries, ben arrelades a la fi del segle i lligades a un ofici determinat com, per exemple, els fusters o els sastres, devien tenir els seus inicis durant el regnat de Jaume I. Igual que la regla que tenien els framenors, ells també observaven abstinència, dejuni, pregària i els sagraments, combregaven junts cada mes, visitaven els malalts, enterraven els morts i atenien els problemes físics i espirituals dels seus membres. En efecte, l'única diferència entre ells i els frares va ser el seu estat civil: no vivien en comunitat i podien casar-se, encara que probablement alguns optaven per quedar celibataris. Les associacions no varen ser l'única manera d'expressar el respecte que tenia la gent per sant Francesc, i en aquest sentit cal notar especialment l'ús dels noms Francesc i Antoni, que per cert no varen ser limitats a persones, sinó també emprats per a una diversitat de coses, manifestant el respecte i la devoció del poble al sant d'Assís. D'altra banda, la participació dels franciscans en els afers de la Corona d'Aragó durant el regnat de Jaume I va destacar per dues

coses: la respectabilitat que donaven a la croada del rei contra els musulmans i el baluard que formaven contra el poder dels nobles que, enriquits molts d'ells per la Reconquesta, cada vegada més reclamaven territoris i poder, donant un motiu de preocupació al rei que temia el que podia significar per al regne. A més, la condició apolítica dels framenors significava que ells no reclamarien poder ni béns, només terrenys per a fundar convents i enllestir la seva missió, i així de cap manera amenaçarien el poder del rei. Que això va molestar el clergat diocesà és evident, però el rei, a canvi de donar protecció i diverses concessions als franciscans, va tenir un grup de gent que sempre estava a la seva disposició, és a dir, un conjunt de frares que cada vegada adquiria més popularitat i que fins i tot li podien servir de lligam amb la població urbana i, específicament, amb els menestrals i els artesans, que eren l'espinna dorsal del regne.

Sant Francesc, amb la seva preocupació pels pobres i la seva renúncia de tots els béns terrenals, mai no hauria pogut imaginar la influència que arribava a tenir en els seus deixebles, ni tampoc hauria pogut comprendre la manera en què es va desenvolupar l'orde que va fundar. Quan va visitar la península Ibèrica, si en efecte va fer aquest viatge, no va ser amb l'intent de fundar convents, sinó de passar cap al Marroc per a convertir els musulmans al cristianisme, conscient dels perills que l'esperaven, però tenint un gran desig de martiri. Alguns dels seus seguidors també varen anar de missioners al Marroc, possiblement amb el mateix desig de martiri, però no necessàriament amb el mateix desig de morir per la fe, encara que aquest va ser el seu destí. Certament, els framenors des del primer moment es mostraven incapaços de seguir al peu de la lletra la regla que els va donar sant Francesc; viure tan senzillament era difícil, i inevitablement a mesura que l'orde cresqués, necessitarien més organització, més possessions, coses que per a alguns frares resultaren impossibles d'aconseguir, ja que no sabien com renunciar als béns que els arribaven amb la seva popularitat i amb els contactes que tenien amb la casa reial, els nobles i la gent adinerada.

LES MENO RETES

No podem parlar dels menorets i del tercer orde sense reparar en les menoretetes, la branca femenina del franciscanisme, fruit de l'amistat entre sant Francesc i santa Clara. La fundació de convents femenins és un aspecte molt important del segle XIII, i sembla ser que les primeres cases foren fundades a Navarra i Aragó. La casa de Santa Engràcia a Pamplona va ser la primera, fundada probablement l'any 1228, i la va seguir Santa Elisabet de Saragossa l'any 1234. Calataiud i Tarassona també haurien tingut cases de les clarisses durant els anys 1230-1240, però les dates de fundació per al segon orde són difícils d'establir, ja que la documentació existent en alguns llocs és probablement encara més escassa que la que hi ha per als framenors, a causa en part de la condició de clausura de les dones.

L'any 1236 es va establir a Barcelona el convent de Sant Antoni, que va perdurar fins a l'establiment de Santa Maria de Pedralbes per la reina Elisenda gairebé un segle més tard. Aquest primer convent barceloní, anomenat de Sant Antoni, va estar ubicat a prop de la catedral, vora el de Sant Nicolau, però per alguna raó, quan es va fundar el convent a Pedralbes, varen optar per situar-lo als afores de la ciutat, potser perquè era un lloc més tranquil per a les monges de clausura. L'amistat de sant Francesc i santa Clara va ser la base d'una relació molt estreta entre els menorets i les menoretetes, però curiosament és a Puigcerdà al segle XIV on trobem l'ofici de *pater sororum*, un ofici que sabem que existia des de la formació del primer convent femení, bé que no tenia nom. Sabem també que a molts indrets on hi havia un convent de franciscans, molt poc temps després se'n va establir un de Santa Clara o de Sant Damià (nom que varen donar a alguns dels primers convents), on els framenors

s'encarregaven de la cura de la vida espiritual de les monges. A Pedralbes, al costat del convent de les monges hi havia un hospici o conventet expressament per als frares que atenien les religioses, ja que requeria massa temps desplaçar-se des del convent de Sant Nicolau cap a Pedralbes en una època en què les distàncies eren molt més llargues i els frares anaven a peu.

Fa poc, Núria Jornet i Benito ha publicat un estudi sobre el monestir de Sant Antoni de Barcelona amb el subtítol «L'origen i l'assentament del primer monestir de clarisses a Catalunya», però, igual que la fundació de Sant Nicolau, els primers anys són un xic borrosos i no parlen de les relacions entre les clarisses i els frares. Tot i que avui és el primer monestir amb un any de fundació establert, és molt possible que hi hagués d'altres monestirs catalans de les clarisses fundats als mateixos anys. El papa Gregori creà l'ambient per a l'establiment d'una casa a Lleida l'any 1240, i és probable que es fundés durant l'any següent. Curiosament, a diferència de la casa de Barcelona, la de Lleida no va rebre cap concessió especial del papa, una situació que potser té més a veure amb les condicions locals, o amb el fet que a Barcelona hi hagués pressions contínues per part dels framenors i del municipi per rebre l'ajuda de Roma, o senzillament, perquè no s'ha conservat cap documentació que atesti les concessions pontificals. A Saragossa, Tarassona, Palma de Mallorca i València les clarisses també fundaren monestirs durant el regnat de Jaume I, però sabem poc de la vida que portaven i no tenim cap data de fundació establerta.

Certament, podríem dir que l'amistat entre sant Francesc i santa Clara va ser la inspiració per a la fundació de tots aquests convents femenins, però amb la diferència que elles seguien una regla molt similar a la benedictina. Queda molt evident que hi hagué una diferència fonamental entre les monges i els frares: la vida de clausura que seguien les dones i el fet que moltes procedien de famílies nobles i molt més ben relacionades socialment que els frares. Igual que els convents masculins, els convents de les clarisses de tant en tant eren llocs de refugi, per bé que tenim poques notícies d'aquesta pràctica durant el regnat de Jaume I.

Hem dit que les dones quedaven sota la supervisió dels framenors, específicament del ministre general i dels ministres provincials, però aquesta provisió no va satisfer santa Clara, que redactà la seva pròpia regla, la qual fou aprovada dos dies abans que morís l'any 1253. Bàsicament, la regla de santa Clara va emfatitzar la pobresa de les monges, la renúncia del món i la relació estreta amb els frares, coses que ella considerava ignorades o poc remarcades en la primera regla. Això no obstant, no totes les cases acceptaren la nova regla i l'any 1263 varen arribar a un compromís pel qual els frares deixaven de tenir la responsabilitat del segon orde, tot i que continuaven com a directors espirituals, eliminant així la cura de les necessitats materials que al començament havien de tenir. Una vegada fossin establertes cases en diversos indrets, aquesta responsabilitat hauria limitat molt l'eficàcia de l'orde, ja que haurien hagut de ser dependents dels frares i en èpoques de crisi aquella situació hauria complicat la vida dels uns i de les altres.

La tasca de narrar la història dels primers anys de les clarisses a la Corona d'Aragó durant el regnat de Jaume I, encara que fos possible, no és aquí el nostre intent. De fet, la seva història, no tan pública com la dels framenors, resta per fer, però a molts indrets la documentació és tan escassa que explicar bé els primers anys és un repte gairebé impossible. Com que les dones no tenien el mateix paper públic que els frares, és inevitable que la seva història sigui menys comprensiva —és a dir, no pot presentar la imatge de la societat femenina de l'època de la mateixa manera que es pot fer amb els framenors. Això no obstant, s'ha format un equip d'historiadors per a intentar recollir la documentació existent i potser més endavant es podrà tenir una idea millor del que representava el segon orde franciscà durant els seus primers anys d'existència a la Corona d'Aragó.

Finalment, en aquesta comunicació hem procurat oferir una visió del que representava el franciscanisme, tant els framenors com les monges de santa Clara, durant el regnat de Jaume I, i per manca d'estudis la representació que hem fet d'elles queda molt incompleta i superficial. Bàsicament, hem tractat de fer un esbós del paper que jugaven els menorets sense poder endinsar-nos gaire en la seva aportació a la vida medieval, però esperem haver manifestat almenys la importància que tenia la vida de sant Francesc per a l'Església de la Corona d'Aragó, igual que Jaume I per a la política i el desenvolupament del regne.

Com en el cas de qualsevol organització idealista —i podríem dir que el franciscanisme va començar d'aquella manera—, va ser inevitable que seguissin adaptacions de l'orde dels Frares Menors al llarg de la seva existència, mentre s'ajustava a les condicions socials de cada època. Sant Francesc va iniciar una nova manera d'interpretar l'Evangeli i va causar un impacte molt important sobre els contemporanis, inspirant una sèrie de realitats com les diverses confraries i associacions benèfiques. L'inici d'aquest canvi de pensament va tenir lloc durant el regnat de Jaume I, però els anys més interessants no són els del segle XIII, sinó els del XIV, especialment després de la pesta negra. És el fenomen de la revolució d'idees i de comportament, costums i política que caracteritza el regnat de Jaume I, i sense els canvis que experimentava la societat durant aquells anys —com per exemple la naixença de grans centres urbans o la pujada dels menestrals—, la gran popularitat dels franciscans hauria estat impossible, perquè va ser gràcies a aquests moviments que es pogueren desenvolupar i prosperar.

En efecte, creiem que els frares menors i, naturalment, els dominics varen ser peces clau de l'èxit del Conqueridor, ja que podia justificar com a croada la reconquesta de les terres dels musulmans, ignorant l'altra cara de la moneda, el profit que tragueren els nobles d'aquella empresa. L'astúcia de Jaume I no queda en dubte, perquè tenia molt present la seva necessitat del suport d'un grup d'homes que no presentaven cap amenaça al seu poder i que podien servir com un baluard contra el poder dels nobles, sense oblidar que molts d'ells havien adquirit terrenys extensius com a recompensa per la participació en la Reconquesta. Certament, els altres mendicants, potser en menor grau, ajudaren a solidificar aquesta base, i Jaume I sabia incloure'ls en la seva política i a més a més compaginar la imatge d'un rei molt cristià amb la protecció dels jueus, tan essencials com a braç econòmic del seu regnat, i sense els quals tampoc no hauria pogut fer la seva política. Considerant l'actitud dels frares i del poble en contra d'ells, la sagacitat del Conqueridor va ser extraordinària. Podríem dir que l'èxit dels franciscans, en certa manera, va ser l'èxit també del rei Jaume, perquè tots dos sabien aprofitar-se d'un moment de la història de la Corona d'Aragó per a crear una nova societat, una política forta basada en el cristianisme, però oberta a noves tendències, i junts varen ser promotors de la vida urbana i de la prosperitat del regne.